

Fra makrohistorie til mikrohistorie

Det var med blandete følelser jeg sa ja til å holde et foredrag på Norsk Arkivråd sitt seminar om innsyn og offentlighet i Bergen i anledning barnevernsakene i Bergen. For det første er det en stor ære å få snakke til en så kompetent og faglig sterk gruppe som dette var. Jeg ble veldig glad for å få gjøre dette fordi det etter hvert ligger meg sterkt på hjerte å dele de erfaringene jeg har gjort med andre. Jeg har også gjort meg tanker om hvor viktige byggesteinene arkivutvikling og arkivdanning er i et moderne demokrati. Samtidig er dette et felt som rører ved mange helt personlig og jeg har forsøkt å nærme meg spørsmålene med en viss forsiktighet. Det en erfarer i arbeidet med dokumentasjon av barnevern- og sosialsaker er at det er lett å trække enkeltmennesker for nært. Det er de færreste det står skrevet utenpå at de har en barnevernsbakgrunn fra sine unge år. Derfor er det med stor ydmykhet for disse fakta at jeg prøver å dele mine erfaringer og tanker.

Selv om arkivdokumentasjon ikke lenger er utelukkende av historisk betydning i klassisk forstand, men er i ferd med å bli høyaktuell i samfunnsdebatten, er det ikke akkurat saksfeltet barnevern de fleste forbinder med arkiv. Som oftest forbindes arkiv med mørke kjellere eller loft der uhåndterlige papirmengder hopper seg opp, eller i beste fall med Statsarkivene der erverdige protokoller og esker med gulnete dokumenter med godbiter fra ”vår felles historie” omhyggelig blir oppbevart. Den historien som vi beflagger og besynger ved nasjonale merkedager. Borgerskapets historie, arbeiderklassens historie. Elitens, heltenes, kongenes og keisernes historie. De store krigenes historie. Seierherrenes historie. Denne historien har til hensikt å gjør oss stolte av det landet vi lever i. Den inkluderer oss i en helhet og får oss til å føle oss sterke sammen. Det er Nasjonalhistorien. Vi kan også kalle det:

Makrohistorien fordi den er tydelig

I tiden som fulgte etter 2. verdenskrig har vi bygget opp landet vårt gjennom arbeidsliv, næringsliv og gjennom organisasjonsliv til det samfunnet vi kaller Norge. Det er ingen sak å finne gjetord om dette i arkivene. Jeg synes også vi skal være stolte av denne historien. Men jeg mener samtidig det er riktig å søke etter forhold som er skjult bak dette nasjonalhistoriske sløret.

Mens vi på ulik vis er med på å skape det norske samfunnet, meisler vi også ut rammer for hva vi mener med demokrati, medbestemmelse, rettigheter, innflytelse, menneskeverd, et verdig liv, plikt og rett osv. Vi har lært oss å forstå samfunn ut fra dette – slik ble den norske normen til.

Så dypt stikker dette, at en av våre fremste ledere i nasjonal beruselse kunne si at ”Det er typisk norsk å være god” og en annen nylig sa at vi er ”Verdensmestre i å gi” og så har vi et eget gen som gjør at vi har en ”typiske norsk giverglede”. De trodde til og med på det. Og det gjør vi også, før vi får tenkt oss om. Eller får en kunnskap om noe annet.

”Vår felles kulturarv” er et annet begrep som ofte dukker opp i festtalene ved uforpliktende anledninger. Kanskje vi skulle stoppe opp litt å se på denne arven? Hva mener vi med gode nordmenn? Hvem er ”oss”? Begrepet ”oss” er en gruppe vi sammenlikner oss med. De som er nærmest oss i kultur, sosial status, noen vi føler oss i samme båt som. Vi skal ikke langt vekk fra det vi er trygge på før det ikke lenger er snakk om oss, men ”De Andre”. Hvem er de? (Powerpoint >De andre) De kan være samer, tatere, sigøynere, krigsbarn, uteliggerne, narkomane og prostituerte, innvandrere. De som tapte, har de en historie?

Skal vi våge å se på denne historien og lære noe av den? Den er ikke glamorøs. Det er ikke sikkert vi kan verken kan skryte av den eller like den i særlig grad. Men vi kan lære noe av den. Dette fører oss videre til vår hverdag i arkivene og de henvendelsene vi får om innsyn i personsensitive opplysninger. Opplysningene om dem selv og deres liv på godt og vondt.

Det vil jeg kalle mikrohistorie :

Mikrohistorien?

Hvorfor det? Fordi den ikke er umiddelbart synlig. På samme måte som vi trenger et mikroskop for å finne årsaken til bakteriell sykdom, trenger vi et hjelpemiddel for å se hvilke årsaker som gjør at vi sliter med f.eks angst og depresjoner og psykosomatiske lidelser. Her er det dokumentasjonen om oss selv som er mikroskopet. Uten dette verktøyet vil vi ikke kunne finne historien om vår vandring gjennom livet. Alle vi som på godt og vondt er med på å skape vår nasjonale historie, har våre helt private historier. De hendelsene som har ført oss til der vi personlig er, er langt fra tydelig. Selv ikke for personen det gjelder.

Folk kommer til arkivene for å finne det verktøyet de trenger for se hvorfor livet ble problematisk og for kanskje å finne en medisin som kan hjelpe. Det er de som av ulike årsaker falt utenfor normen for gode nordmenn. Familiens sorte får som måtte bortforklares, gjemmes, ikke snakkes om annet enn i vage ordelag og på ingen måte komme den ulykksalige selv for øret.

Men sladderer gikk i syklubben, i kameratgjengen, i nabolaget. De vare antennene hos den det gjalt, tok opp støyen, men uten å ha mulighet til å spørre og få svar. Hva er sant, hva er påfunn, hva er sladder og hva er ren ondsinnethet? Mikrohistorien forteller om vinning og tap, lykke og lidelse, undertrykkelse og gjenreisning. Hvor er jeg? Hvem er menneskene rundt meg? Jeg hører så mye og har alltid lurt på... er far far eller mor mor? Er barnet mitt, mitt? Latterlige å spørre om?

Ikke når vi vet at skam og skyldfølelse i sin alminnelighet ofte ligger som et klamt teppe over lys, luft og åpenhet. Under teppet oppstår taushet, tvil, mistro, angst og tillukkethet. Glede og livsutfoldelse dør.

Gjennom faktisk dokumentasjon finner vi mange av dem som bla. ble ofret på respektabilitetens alter. Når mor ble respektabel ble hun gift, fikk en ektemann som forsørget henne og som hun fikk "ektefødte" barn med. Hun reddet familiens ære.

Neida, det var ikke i et arabisk land og det er heller ikke lenge siden. Det lille barnet hun f.u.e. for noen år siden passer ikke inn i morens respektable liv og ble på barnehjemmet, kom til pleiefamilie eller ble adoptert. Sikkert til et bedre liv for mange. For andre ble det begynnelsen på et liv i elendighet. Ikke nødvendigvis fordi man hadde det direkte vondt, men fordi man var blant "De Andre". Ekskludert eller utstøtt.

De som driver med slektsforskning kommer også. Det er helst når "slektstreet" har satt villskudd. Litt mindre dramatisk og med et "det er lenge siden" - filter, men likevel er det et spørsmål om tilhørighet i en familien eller et samfunn. Siden dette med tilhørighet er så viktig, og samfunnet vårt faktisk har åpnet seg, våger også folk seg til å stille spørsmål som en respektable kone eller mor verken ville eller kunne ha svart på. Men kan de få vite det nå? Kan det å få vite noe som kan hjelpe dem med relasjoner til mennesker som står dem nært, men som er blitt fjerne pga alt som ikke kan sies? Skal mor dø, før jeg kan få vite hvorfor? er det mange som spør.

Partsinnsynsretten

For oss som skal betjene henvendelsen er det mange spørsmål og mange vurderinger som må gjøres for å tilrettelegge for innsynet. Hva kan de se, hvor mye vet de fra før? Skal de rettfærdiggjøre et rettskrav?

Et tilbakevendende spørsmål for meg er hvor sterk det voksne "barnets" partsinnsynsrett er i forhold til foreldre eller andre foresatte som barnas liv har vært knyttet til, og som kanskje har hatt en ødeleggende effekt. For eksempel der hvor barnevernet tar over omsorgen. Vi ser at fedre anklages og dømmes for incest og det synes vi er på sin plass. I noen tilfeller også mødre som mishandler og vanskjøtter sine barn. ...men hva med barnevernet som grep inn, men la stein til byrden. Skal de som stod på utsiden av "gode nordmenn" kunne kreve et svar. Skal de få dokumenter eller opplysninger som får tåken i livet deres til å lette slik at om ikke annet de selv kan se lyset og skape seg og sine egne barn en framtid ?

Det er viktig at vi er klar over at det er barnet som i hovedsak ble tillagt skyld og bærer skyldfølelsen med seg. Skal de noen gang få slippe denne børen? I den tiden som er gått siden vi i Bergen byarkiv begynte å bevege oss i barnevernets tåkelandskap - for omtrent 10 år siden - har det vært en veldig økning av henvendelser av denne typen partsinnsynssaker.

En generasjon barn født i krigen eller i det første 10-året etter krigen er nå blitt godt voksne og kommet i tenkealdren. De har vokst opp i en tid der Norge som nasjon har beveget seg fra å være et land med krigstraumer, sykdomsbefengt og med stor fattigdom for store deler av befolkningen, til å bli et land som "flyter av melk og honning". Selv om noen får mer honning enn andre. Vi har gått fra en tid hvor det å få orden på storsamfunnet stod i fokus, der enkeltmennesket bøyet seg for flertallet, til der vi er i dag, hvor enkeltmennesket blir en viktig faktor. Det har ført til et paradigmatisk skifte i norsk offentlig virkelighet. I tillegg til lovgivningen vi fikk rundt '70 tallet som tillot partsinnsyn, har befolkningen gjennomgått en demokratiseringsprosess gjennom økende vekst og velstand, god almenntdannelse og politisk skolerung, bla. gjennom organisasjonsliv og stor deltakelse i arbeids- og samfunnsniv. Var det ikke nettopp tillitt til øvrigheten, til politikere, til de som snakket almuens sak som var fundamentet i denne samfunns-oppbyggingen?

Vi som har vokst opp i denne tiden har lært at vi har lov å kreve noe. Skolene har ikke lenger små englebarn som ikke tør si noe.

Barnevern og andre etater som har innflytelse på folks liv, møtes gjerne med skepsis og føler seg ille til mote og handlingslammet. Heller enn å ønske oss tilbake til gamle dager med autoritære holdninger, må vi våge å spørre hvor vi vil hen. Vi har et absolutt behov for å lete etter en vei framover og ikke ønske oss tilbake til gamle dager hvor svært lite var bedre enn nå.

Mitt ønske er at hvis rapportene fra de lokale og nasjonale granskningutvalg på barnevernsfronten kunne føre til noe mer enn utbetaling av billighetserstatninger, ville den unike kunnskapen som er nedfelt her lagt grunnen for en virkelig gjennomgang av Norge på baksiden. Det hadde vært å ta ett skritt videre på veien for å ordne opp i uønskete tilstander. Prioritere bedre, sette ressursene inn der det er nødvendig. Den veien man er inne på nå med løsmunnete og tårevåte politikere som lover i hytt og vær er å gå i feil retning. Det skapes i hverfall ikke et bedre barnevern av det. Det vil komme dager etter dette. Skandalenes tid er ikke forbi og erstatningssøksmålene vil eksplodere i fremtiden. Hvis noen vil, skal jeg gjerne bevise det gjennom den dokumentasjonen som finnes i våre arkiver. Og da må det tilføyes at våre arkiver inneholder bare den offisielle versjonen.

Den individuelle versjonen får man bare ved å være villig til høre om den enkeltes opplevelser.

Når vi gjennom saklig dokumentasjon ser hva for eksempel økonomisk og faglig ressursmangel førte til bak lukkede dører, høye murer og i mørke kjellere, bør vi bruke denne kunnskapen til å gjøre oss bedre i stand til å tenke nytt. Ikke å ønske oss tilbake til ”snille barn” stadige.

For eksempel: Hvordan skal vi inkludere ”De Andre” . Hvordan kan dere livserfaring bidra til en positiv samfunnsutvikling. Våger vi å spørre dem og ta dem med på råd? Høre deres versjon? Arkivene har bare en del av historien. Den andre delen har det unike menneske. Hvis vi ønsker et inkluderende samfunn, må vi våge å ta fatt i en del alvorlige problemstillinger selv om det kan være ubehagelig.

Det unike mennesket

I de siste 10-15 årene har det vokst fram en ny type arkivinstitusjoner. Nitten kommunale arkiver som består av de store byarkivene og de fylkesbaserte IKA'ene som representerer landets små kommuner. Vi skal ubeskjeden slå fast at disse institusjonene håndterer 1.linjearkiver som skapes etter hvert som tiden går, og som bl.a. handler om hver enkelt av oss. Kursvirksomhet og utdanning av arkivmedarbeidere, utarbeidelse av elektronisk arkivplan og nasjonal lovgivning og regelsetting for oppbevaring og arkivlegging, kom ikke en dag for tidlig.

Det var i høyeste grad nødvendig for å hindre at viktig informasjon om livene våre forsvinner i de heseblesende omorganiseringens og reformenes kjølvann.

Det er i vår umiddelbare nærhet, i alle landets små og store kommuner, enkeltmennesket gjennom livets forskjellige faser møter offentligheten. Det er her vi først føres inn i ruller og kartotek. Der alt fra nyrer og hjerte til intelligens og sosial status blir veid og målt, og hvor en ut fra dette blir tildelt sin plass i storsamfunnet.

I kommunearkivene finnes barnevernsaker, skolepsykologsaker og PPT-saker. Her er legearkiver, helsesøsterarkiver, sosialarkiver, pleie-og omsorgsarkiver som forteller om livene våre. Disse arkivene er mikroskop inn i våre liv.

Vi er aldri mer sårbare enn akkurat når vi legger livet vårt i hendene på helsepersonell, eksperter, psykologer og skolevesen som skal mene noe om oss. Mennesker med psykiske problemer er mer sårbare enn andre. Ofte treffer jeg mennesker som i en vanskelig livssituasjon en gang har måttet søke hjelpeapparatet. De gjorde det i den tro at de skulle få hjelp, men hva fikk de?

Det som blir sagt og gjort av eksperter og hjelpeapparat tidlig i livet, viser seg å være den jord resten av livet vårt gror i. En sliten mor eller et mishandlet barn blir lett et offer og har vanskelig for å komme seg bort fra den rollen. Jeg bruker bevisst samtidsform fordi det er ingen holdepunkter for å si at det som skjedde for 50 år siden, ikke skjer i dag. Det er menneskene rundt oss som tolker lovverk og regler ut fra sine kvalifikasjoner, faglige kunnskap og eget verdigrunnlag. Hva de kommer fram til i de enkelte tilfeller var og er ofte - ja - tilfeldig. Avveininger som fagpersoner gjør hver eneste dag og som bestemmer vår videre utvikling og skjebne, må vi kunne være sikre på blir truffet på et riktig grunnlag. Vi må være sikre på at opplysningene som finnes igjen i arkivene er kvalitetssikret . Både for at hjelpeapparatet skal kunne dokumentere hvorfor de gjorde sånn og ikke slik, hvilke tilbud som ble gitt og hvilken tilbud som ikke ble mottatt, og for at vi selv skal kunne få svar på våre spørsmål.

Vi skal forvente at vi får adekvat hjelp når vi trenger det som mest og vi skal kunne etterprøve resultatet. Behovet for innsyn i barnevernsaker melder seg gjerne først når man er voksen. Så lenge man er ung og livet byr på mange utfordringer man må takle der og da, tenker man ikke så mye på sine egne barneår. Det forsterker seg etter som man blir eldre og man får tid til å tenke. Jo eldre vi blir, jo bedre husker vi våre barne- og ungdomsår. Tilfeldigheter, mangel på skjønn og omtrentlighet i yringer har det inntil nylig floreret av i journalene. Forvaltningsloven ga oss rett til innsyn i saker vi er part i. Andre lover som er kommet til siden, sier hvordan opplysninger skal føres og håndteres og tas vare på. Men da Fvl. loven trådte i kraft, var ikke de offentlige arkivene beregnet for innsyn og det preger vår hverdag i arkivene i dag. Der vi er på leit etter mapper og vedtak og omstendigheter rundt et menneskes liv. Opplysningene om hver enkelt av oss skrevet av leger, sosialkuratorer, lærere, tilsynsmenn- og kvinner skulle for alltid hvile i arkivet. Med dette for øyet var det heller ikke så rart at det var så som så med føring av opplysninger, riktig arkivlegging med vektlegging på gjenfinning, eller om riktighet av bedømmingen. Ikke minst var det vel ikke så viktig hvordan man ytret seg om den enkelte. Hvilke omdømme en øvrighetens person ga den uheldige var vel ikke så viktig? Ingen skulle jo se dette likevel. Gjemt og glemt i arkivet. Men likevel klebende ved den enkeltes liv. Noe som viser seg å ikke bare være et helseproblem for den enkelte, men også en stor samfunnsmessig og samfunnsøkonomisk belastning med alt for mange mennesker på uføretrygd.

Fokuset på de store barnevernskandalene de siste årene, har ført til at folk nå vet at dokumentasjonen om dem selv finnes arkivet. Likevel har det bare vært stahet fra noen av de sterkeste av ofrene som ikke har avfunnet seg med at ”dessverre vi finner ikke...” som har ført til resultat.

Det har ikke vært enkelt å dokumentere hendelser fra deres liv, og det setter oss som forsøker å skaffe tilveie dokumentasjonen på store utfordringer nettopp fordi lagring av opplysninger og håndtering av personsensitive opplysninger i mappene har vært så godt som tilfeldig. Den generasjonen mennesker som nå vokser opp er ikke lært opp til å stå med lua i hånden. De krever å bli tatt på alvor. Forlanger å bli sett og hørt og de vet at det offentlige apparatet er deres serviceapparat. Derfor er gode arkiver så mye mer enn bare dokumentasjon.

Gode arkiv er aktivt demokrati

Demokrati er et ord vi er fortrolig med, men det betyr så mangt. For mange mennesker i verden betyr det at du kan få stemme ved frie valg på mer enn ett parti. Mer legges det ikke i det. Her hos oss betyr demokrati langt mer. Det betyr medbestemmelsesrett på nær sagt alle nivåer. Det betyr at hver og en av oss, så sant vi ikke er umyndige, har innvirkning på egne liv. Vi kan kreve innsyn i dokumenter som omhandler oss, vi kan kreve å få vite hva det står skrevet om oss, hva som protokollføres osv. slik at vi kan gjøre gjeldende våre rettskrav og beskytte våre liv mot urett. Gjennom de enkelte barnevernsakene som i den seinere tid har vært i fokus ser vi tydelig at for den enkelte som ble rammet, har tilfeldig saksbehandling og omtrentlig bedømming, sammen med for stor makt til enkeltpersoner og for mye godtroenhet til den enkelte utøver av makt, og ikke minst de politiske prioriteringene, vært med på å ødelegge en persons mulighet til et anstendig liv. I stedet for å være den hjelpen den øyensynlig var ment å være, har det blitt til en bølge av skam som har fulgt vedkommende hele livet. Dette er blitt til den mørkeste baksiden av medaljen i vårt nasjonale samhold. Den er tuftet på et syn som sier at ”de andre” var mindre verd enn ”oss”. Jeg mener at arkivene har kunnskap nok om samfunnsutviklingen til å kunne bruke den til brobygging mellom

mennesker med ulik bakgrunn, sosial status og etnisitet. Jeg tror ikke på at vi har forandret oss som mennesker på de siste 50 årene. Synet på hva som blir godtatt er det samme som tidligere, men gruppene det rammer er gjerne andre. Dessuten er det så få igjen av ”De andre” som var den gangen, at de som gruppe ikke utgjør noen fare. Da blir man gjerne gjort til folkloristikk i stedet.

I dag er det gjerne innvandrere som må bære skylden for mye galt i samfunnet, på samme måte som andre interne grupper mennesker, som for eksempel tatere, sigøynere og de mange samiske folkeslagene tidligere ble tillagt uhederlige hensikter. Det er ikke menneskene som har forandret seg, det er bare teknologien som gjør verden mindre.

Det blir ofte sagt at vi er godtroende og naive i vårt samfunn. Spesielt blir dette utsagnet brukt flittig i innvandringsdebatten. Vi tror at alle er like gode og snille som oss? Kanskje viser vi vår godtroenhet og naivitet best i forhold til våre egne ledere, politikere, samfunnstopper og samfunnsinstitusjoner. Mafia i Norge, blant gode nordmenn med bare hederlige hensikter? Nei, det er bare på Secilia, det. Og – er det bare nå at alt går galt og folk blir grådige? Nei, det er bare nå det er lettere å oppdage det fordi maktforholdet mellom offentlighet og allmennhet er i endring.

Når vi sørger for å lage gode arkivrutiner. Når vi sørger for å utdanne dyktige arkivarer og arkivmedarbeidere. Når vi sørger for at vårt nye elektroniske dagligliv holder mål med riktige standarder. At føringer og saksbehandling forgår slik de er ment å skulle i hht. lov og forskrift. Når vi får kommuneledelsen land og strand rundt ansvarliggjort for at deres arkiver er ordnet, etterrettlige og tilgjengelig, er vi med på å øke kvaliteten på helse- og sosialomsorg, skolevesen og barnevern i praksis. Gjennom å heve det generelle nivået på alle sider av arkivarbeidet, på arkivdanning så vel som lagring og formidling, sørger vi for at de som er i en maktposisjon i forhold til andre mennesker på sitt mest sårbare, ikke så lett vil kunne utøve makt på en uetisk måte i fremtiden – uten å måtte stå til rette for det.